

(əvvəli ötən sayımızda)

Xetlərin Betil daşına olan etiqaadı türklərin yada daşına olan etiqaadı aralarında bir varisliyin mövcudluğunu təsdiq edir. Əfsanəyə görə Nuh peyğəmbər turanlı türklərin ulu əcdadı olan Yafəsa-Turan ölkəsinin idarəçiliyini tapşırıldığı zaman ona hakiiyyət rəmzi olan və gedəcəyi quraqlıq çöllərdə yaşış yağdırması üçün yada daşı vermişdi. Turanlı xetlərlə iç-içə yaşayan və qohumluq əlaqələrinə malik yəhudilər Betil daşının timsalında yada daşının türklərə məxsus olduğunu bildirdilər.

Şübhə yoxdur ki, üçbucaq xetlərdə önəmli sitayiş obyektinə olan öküzün başının simvolik təsviridir, çünki bu heyvan xetlərdə və digər turani xalqlarda güc, qüvvət, həyat mənbəyi, döl mənbəyidir. Mixi və heroqlif yazılarda da üzərində iki xətt olan üçbucaq öküzün rəmzidir. Xett qaya rəsmlərində üçbucaq sitayiş obyektinə kimi təsvir olunur və o tanrısal gücün bütövlüyünü ifadə edirdi.

XIX əsrdə dünyanın müxtəlif ərazilərində qədim meqalit, dolmen və tumulları tədqiq edən igilis arxeoloqu və arxitektura tarixçisi C.Ferqusson ilana və həyat ağacına sitayışı turanlı öntürklərə xasetiqad forması fəsbab edirdi.

Göründüyü kimi bir çox bilim adamının Turanlı kökə mənsub hesab etdikləri xattilərlə türklərin dini inanc sistemi və etnik ənənələri arasında böyük bənzərliklər mövcuddur.

Anadoluda qüdrətli dövlət və zəngin bir mədəniyyət yaratmış olan Hatti-hititlərin turanlı və öntürk mənşəli olmaları haqqında Avropanın XIX əsrdəki görkəmli tarixçilərinin əsərləri türk tarix elminin diqqətindən kənar qalmış, bu məsələdə avropasentriзм ideologiyasını rəhbər tutan hind-avropa konsepsiyası əsas təzisi kimi qəbul edilmişdir.

Sovet dövrü tarixşünaslığında və tarix elmində də avrosentriзм ideologiyası hakim idi və görkəmli Avropa tarixçilərinin tarixin müxtəlif dövrlərinin tədqiqinə həsr olunmuş əsərlərinin yalnız hind-avropa tezisini qəbul və vəsf edən qismi rus dilinə tərcümə olunurdu.

XIX FƏSİL.

Urartu-Biayneli Turanlı dövləti

Urartu tarixi Ön Asiyanın və eləcə də Azərbaycanın qədim tarixinin ən mühüm səhifəsini təşkil edir. Lakin təəssüflər olsun ki, tariximiz bu önəmli səhifəsinin tədqiqinə lazımı diqqət göstərilməmiş, bu ölkənin və xalqın tarixi şəriksiz mülk kimi ermənilərin ixtiyarına tərk edilmişdir. Halbuki

olmuşdur. Sovet dövründə tarix elmi kommunist ideologiyasının önəmli tərkib hissəsini təşkil edirdi. Kommunist partiyası rəhbərliyinin göstərişi ilə qədim tarixi ərazilər tarixi və etnik varislik ənənələri nəzərə alınmadan bu və ya digər xalqa aid edilir və həmin tarixi ərazilər üzrə elmi araşdırmalar onların müəyyən etdikləri xalqa həvalə olunurdu. Xett və hurri tarixi gürcülərə və digər Qafqaz dilli xalqlara aid edilmiş və bu sahədəki tarixi araşdırmalar onlara hə-

Ələsgər Siyablı

önəmli dövrünü təşkil edən Midiya mənşə edibarı ilə irandilli elan edilmiş və İran tarixinin bir bölümünə çevrilmişdir.

Aleksey Kassianın yazdığına görə ermənilər heç bir əsaslı elmi dəlil gətirmədən özlərini hurri və urartuluların varisləri elan edirlər. Lakin müasir dövrün genetik və linqvistik araşdırmaları bu iddiaların tamamilə əsassız olduğunu sübut etmişdir. (Alexey Kassian, 2011, Səh. 384)

Coğrafi yaxınlıq və tipoloji bənzərlik baxımından hurri-urartu dillərini hələ XIX əsrin ortalarından etibarən quzey Qafqazın şərq-qafqaz dilləri olan Naxo-dağıstan dil qrupu ilə əlaqələndirirdilər. Bu ideyanı sonrakı illərdə sovet alimləri İ.Dyakonov, Q.Klimov,

cəlbədiyini itirmiş və tərəfdarlarının xeyli azalmasına səbəb oldu. (Alexey Kassian, 2011, Səh. 384)

Urartu adına ilk dəfə Assur kralı Salmanaserin dövründə (e.q. 1274-1245)Assur mixi yazılı mətnlərində rast gəlinir. I Salmanassar bir kitabəsində e.q. 1275-ci ildə ona qarşı üsyan etmiş olan Urartu ölkəsinə qarşı hərbi yürüş təşkil etdiyini və bu ölkəni məğlub edərək 51 şəhərini viran qoyduğunu yazır.

Assur krallarının kitabələrində onların Uruaturu və Nairi adlı iki tayfa birliyi dövlətlərinə qarşı mübarizələrindən bəhs edilməkdədir. Birləşmiş Urartu dövlətinin tarixən məlum olan ilk kralı e.q. 858-844-cü illərdə hökm sürdüüyü təxmin edilən Aramu olmuşdur. Urartunun Van gölü yaxınlığında mərkəzi şəhəri Tuşpanın onun tərəfindən salındığı güman olunur. Assur kralı III Salmanassar öz kitabəsində Urartuya qarşı hərbi yürüşü zamanı AramununƏrzurum yaxınlığında yerləşən öz şəhəri Arzaşkundan Atturi dağlarına

Dünya tarixinin Turan dövrü

tarixi faktların da şahidlik etdiyi kimi, Van gölü ətrafı istisna olmaqla, Urartunun mərkəzi hissəsini Azərbaycan əraziləri təşkil edirdi. Bütün Güney Azərbaycan ərazisi, Naxçıvan və Göyçə gölü ətrafı, Zəngəzur, Araz çayı sahilindəki Ələmdar da daxil olmaqla qədim

Azərbaycan əraziləri 300 ildən çox zaman ərzində Urartu dövlətinin tərkib hissəsini təşkil etmişdir. Ermənilər tarixi saxtakarlığa imza ataraq heç bir əsas olmadan özlərini Urartunun varisləri hesab edirlər. Halbuki istər etnik mənşə, istərsə də dil mənsubiyyəti baxımından onların Urartuya heç bir aidiyyətləri yoxdur. Bu məsələnin onların xeyrinə şişirdilməsində Türkiyə torpaqlarına qarşı iddialarını əsaslandırmaq üçün Sovet dövrü tarixşünaslığının böyük rol

vəle olunmuşdu. Urartu tarixi ermənilərin inhisarına verilmişdi. Biz isə sovet tarixşünaslığı elmi tərəfindən bizə "güzəştə gədimiş" kiçik bəylik dövlətləri olan Manna və Atropatena ilə kifayətlənmiş, Urartu dövləti tarixiniaraşdırmaqdanımtına edərək onu ermənilərə güzəştə getmişik. Azərbaycan tarix elmi tərəfindən Urartu tarixinə qarşı ögey münasibət müstəqilliyimizin bu günkü dövründə də davam etməkdədir. Sovet dövründə qədim tariximizin

S.Starostin və başqa alimlər inkişaf etdirdilər. İ.Dyakonov və S.Starostin bu məsələyə aid 1986-cı ildə "Hurri-urartu dili şərq-qafqaz dili kimi" adlı xüsusi bir monoqrafiyaya həsr etdilər.

Lakin son onilliklərdə 80-ci illərdən fərqli olaraq istər Quzey Qafqaz dillərinin araşdırılması, istərsədə hurrişünaslığın inkişafında önəmli irəliləyişlər əldə edildi. Bu son araşdırmalar sonucunda hurri-urartu dillərinin şimali-qafqaz dilləri iləəlaqəsi məsələsi öz

qaçıb gizləndiyini yazır.

Urartunun adı bir dövlət kimi tarixi mənbələrdə e.q. 845-ci ildə onun kralı Sardurun adı ilə əlaqədar Van gölünün yaxınlığında aşkar edilən bir akkad mixi yazı lövhəsində qeyd olunmuşdur.

Urartu kralları I Sardur (m.ö. 832-825)və onun oğlu İşpuni özlərini ilk öncə Nairi ölkəsinin kralları adlandırdılar. Onlar mənşə etibarını ilə Kakiya və Hubişkiya ölkəsinə mənsub idilər. Bir çox müəlliflər Kakiya və Hubişkiyanın Subir ölkəsinə məxsus qədim ərazilər hesab edirlər. Bu ərazi sonradan ümumilikdə Nairi adını almışdır.

Urartuluların mənşə etibarını ilə subirlər olduğu fikrini irəli sürən Artur Unqnad yazırdı: "Özlərini xaldi adlandıran Urartulular da önasıya irqinə mənsub idilər, daha doğrusu subarlar idilər. Zəncirli, Karkemiş, Tell Halafın daş abidələrində təsvir olunmuş insan tipləri e.q. 2-ci minillikdə bölgəyə gələn arilərdən öncəki xalq olan urartululara, dini və dil baxımından isəDeclənin şərqindəki önasıya-subar insan tipinə mənsubdurlar". (Ungnad A. 1936, Səh. 177)

Müxtəlif bəylik dövlətlərinin mövcud olduğu bir ərazidə təşəkkül tapan birləşmiş Urartu dövləti e.q. IX əsrdə onun ilk hökmdarı kimi qəbul edilən Sardur tərəfindən yaradılmışdır.

Hurri dövlətinin süqutundan sonra Anadolu ərazisində yerləşən kiçikbəylik dövlətləri özlərini cənubda güclü bir dövlətə çevrilən Assuriyadan qorunmaq üçün birləşərək öncə Nairi və Uruatru adı altında iki dövlət yaratmış, sonra onlar Uruatru adı ilə vahid bir konfederativ dövlətdə birləşmişdilər.

Qədim şərq tarixi üzrə böyük avtoritet olan alman tarixçisi E.Meyerin yazdığına görəXattilər Kiçik Asiyanın doğusundan günəyə İkiçayarasına doğru hərəkət etmiş və bu ərazidə xalqların köçlərinə səbəb olmuşdular. Xattilər İkiçayarasının sami olmayan subarlarla qohum xalq idilər. (Meyer E. Səh. 648)

(ardı gələn sayımızda)